

A EDICIÓN DA COLECCIÓN DOCUMENTAL DO MOSTEIRO DE MONTEDERRAMO (OURENSE)

Ramón LORENZO
Universidade de Santiago de Compostela

Hai xa bastantes anos decidín facer unha edición completa de tódolos documentos medievais e da primeira parte do século XVI dun mosteiro galego, porque naquel momento case tódalas edicións estaban feitas por historiadores e non nos ofrecían moitas garantías, debido ós frecuentes erros que cometían por non saberen ler correctamente. O problema primordial non estaba na transcripción en si dos documentos, senón en que os editores non tiñan formación lingüística e descoñecían a lingua medieval. Para eles o esencial era o contido dos textos e non a fidelidade á lingua e moitas veces eliminaban características lingüísticas fundamentais nas súas edicións. Ademais utilizaban as normas da paleografía española, que non serven para os documentos galegos, entre outras cousas pola existencia de vogais nasais na época medieval. Por outra banda, moitos autores só publicaban documentos ata o ano 1500 e nos do século XV, como se repetían moito as fórmulas xurídicas utilizadas, na maior parte dos casos limitábanse a poñer un rexesto e non lían o documento. Todo isto facía que non nos valesen totalmente ós lingüistas e que tivéssemos que estar sempre desconfiando das lecturas cando faciamos traballos de gramática histórica, de lexicografía ou de onomástica. Eses foron os motivos que me levaron a facer unha edición integral atendendo a criterios lingüísticos e pensando nun futuro dicionario histórico e na evolución da lingua.

Eu estaba afeito a facer edicións de textos literarios ou históricos dos que só dispuñamos dun ou dous manuscritos e que tiñan unha lingua e unha grafía máis ou menos uniformes, pero descoñecía o terreo no que me metía tratando de ler textos que van desde o século XII ó XVI, nos que atopamos diversas clases de letra dependendo da época en que foron escritos e das características gráficas de cada notario ou escriba, textos que poden estar escritos en latín, galego ou castelán e que, ás veces, mesturan dúas destas linguas.

Para o meu experimento escollín a documentación escrita en pergamino do mosteiro de Montederramo, o cal se atopa na provincia de Ourense, na parroquia e concello do mesmo nome. Este mosteiro no século XII pasou a depender da orde do Cister, baixo a advocación de Santa María, e ata a desamortización foi un dos mosteiros máis importantes de Galicia. A documentación de que dispomos consta de 1.874 documentos, dos cales unha parte se atopa no Arquivo Histórico Nacional de Madrid e outra no Fondo de Documentos Monacais da Catedral de Ourense, alén duns poucos que se conservan no Arquivo

Provincial de Ourense. Non sabemos por que razón quedou na catedral de Ourense un baúl cheo de documentos de moitos mosteiros ourensáns que non foron enviados a Madrid tal como determinarán as autoridades políticas.

No presente artigo quero dar unha serie de informacións sobre a miña edición, que xa está rematada e suma un total de 2.428 páxinas, xa preparadas para a publicación. O documento máis antigo da colección está datado o 15 de marzo de 1124, aínda que se trata dunha falsificación do tempo de Fernando II, e o último é do 25 de marzo de 1560. Os documentos van publicados cronoloxicamente, partindo do máis antigo (o de 1124) e chegando ó máis moderno (o de 1560), e todos eles van precedidos de varios apartados con información complementaria. Estes apartados conteñen a seguinte información. No primeiro coloco un número, que serve para numera-lo documento e que vai de maneira correlativa desde o número 1 ata o 1874. No segundo, con letra negrita, poño a data do documento e o lugar onde foi escrito, se aparece no manuscrito. De non aparecer, se se pode adiviñar por comparación con outros textos, poño a data conxecturada entre parénteses, e cando é imposible sabela, coloco entre parénteses as datas extremas en que se puido escribir, baseándome para iso nos anos do reinado dun rei, do papado dun papa, do bispado dun bispo, do abadado dun abade ou noutras razóns indicadas sempre en nota. No terceiro apartado, escrito en itálico, poño un breve rexesto, no que insiro sumariamente o contido esencial do documento. Finalmente, no cuarto indico o arquivo onde se atopa e os datos que o identifican (por exemplo, «A. H. N., Clero, Carpeta 1481, doc. nº 1» ou «A. C. Ourense, Fondo de Pergamiños Monacais, nº 9»). Tamén poño neste apartado algunha posible información de interese: se un documento está trasladado noutro, se dous ou máis documentos están escritos no mesmo pergamiño ou, se o documento xa foi publicado, o nome do autor da edición e o lugar onde o publicou.

Salvo raras excepcións, non indico se os documentos son orixinais, copias ou falsificacións e tampouco dou información sobre o tamaño do pergamiño e o tipo de letra, se é visigótica, carolina de transición, gótica, cursiva, bastarda ou cortesá, porque o que me interesa fundamentalmente é transcribir correctamente e poñer a disposición uns textos de grande importancia para coñece-lo estado da lingua nos séculos en que se escribiron. Tampouco edito os documentos facendo coincidi-las liñas do manuscrito coas da edición, senón que transcribo en liñas continuas e nun só parágrafo, indicando por medio dun trazo inclinado / (separado das palabras contiguas) tódolos cambios de liña do manuscrito, pero sen facer unha numeración destas liñas (por exemplo, *Monte / de Rramo*, etc.). Se unha palabra está escrita en dúas liñas, entón o trazo vai unido ás dúas partes que conforman esa palabra (por exemplo, *here/lditario* 1.22, *mal/nu* 3.36, *çapatey/ro* 198.14, *Fer/nández* 199.3, etc.). O que si fago é numerar de 5 en 5 as liñas de cada documento impreso para poder face-las referencias nos índices e no estudo lingüístico, que aparecen tal como indico nos exemplos que poño neste artigo. A única distinción que establezo entre os textos latinos e os romances é que nos romances escribo o texto todo seguido e nos latinos poño parágrafos independentes cando as testemuñas e os confirmantes van escritos en columnas.

Cando se traslada unha parte ou varias partes dun documento noutro, ou todo un documento, poño estes traslados entre aspas (“ ”) e en parágrafos independentes, a non ser que se trate dun anaco moi pequeno introducido dentro do texto, pois neste caso só

vai entre aspas e non en parágrafo independente. Tamén poño entre aspas cando se fai algunha cita e, se o que se cita é un libro, escribo o título en itálico. Os últimos documentos en pergamiño que posuímos do mosteiro (xa da metade do séc. XVI) están integramente en castelán e teñen un interese menor para nós. Por esta razón non sempre aparecen totalmente transcritos. Dalgúns fago un amplo rexesto, resumindo en itálico todo o que considero de menor importancia e transcribindo fielmente entre aspas (“ ”), e con letra redonda, o que me parece máis esencial. Nestes documentos en que só fago un amplo resumo do mesmo desaparece o apartado correspondente ó rexesto por non o considerar necesario.

Ó final de cada documento, escrito con maiúsculas entre //, indico se este inclúe o sinal e a rúbrica do notario e transcribo a firma, sempre que esta incluída no documento. Ademais, os documentos van acompañados de notas, nas que poño as correccións, as abreviaturas que se desvían da norma ou calquera outra particularidade que me parece pertinente.

A todo isto súmanse numerosas particularidades que expreso a continuación.

Cando hai entreliaños ou vocábulos escritos á marxe ou na parte inferior do manuscrito, incorpóroos ó texto no lugar que lles corresponde, indicando esta circunstancia en nota. Tamén indico en nota cando hai letras ou palabras rasuradas ou borradas. Entre corchetes [] coloco as letras, palabras ou frases engadidas ou as correccións que fago ó texto e non distingo, como propoñen algúns editores, entre [] e < > segundo se trate de reconstrucións feitas coa axuda doutros manuscritos ou por contextura (ou entre letras e palabras corrixidas ou acrecentadas). Estes acrecentamentos entre [] serven para corrixir algún erro ou engadir algunha letra ou palabra esquecida polo escriba e para introducir letras ou palabras cando o manuscrito está rompido ou en mal estado de conservación e non se le ou se le mal, sempre que o poida facer polo sentido, por conxectura ou porque o mesmo texto aparece noutros documentos. Son casos como *ab[e]atis* 70.8 (ms. *abatis*), *A[n]dre* 187.13 (ms. *Arde*), *Azeb[e]do* 1406.41 (ms. *Azebodo*), *G[a]lle[c]ia* 8.26 (ms. *Gelletia*), etc.

Hai algunhas palabras nas que, polo que parece, o escriba esquece colocar unha vogal para formar un ditongo. Ocorre en palabras como *otra*, *o*, *otorgamento*, etc. En moitas ocasións interpreto que houbo esquecemento do *u* e corrixo, como en *apro[u]uer* 1557.23, *beyxo[u]* 920.35, *conpro[u]* 741.68, *co[u]sa* 233.1, *co[u]teyros* 859.39, *leyxo[u]* 1302.23, *o[u]* 739.16, *o[u]tra* 333.4, 372.14, *o[u]turidade* 1181.86, etc. Pero hai casos nos que se ve claramente a interferencia do castelán e deixo a forma sen engadir *u*: *cosas* 1044.12, *otorgar* 128.10, *otorga* 108.54, *otre* 355.94, *ouerdes* 310.9, *oueren* 284.9, *ovesemos* 1773.16, *ouer* 355.22,27, etc. Tamén en textos que mesturan galego e castelán: *estó* 1768.37, *mandó* 303.24, *obligó* 876.19, etc.

Cando hai pasaxes, palabras ou letras ilexíbles ou está rompido o manuscrito e non podemos saber cal era o contido, indícoo poñendo tres ou máis puntos (... cando son algunhas letras ou unha palabra, ou máis cando son varias palabras) e cunha nota aclaratoria. Por exemplo, «facio pactum per» 147.5, «ing...ne» 147.1, «per Prado de Ma/[... et]» 196.8, etc. Se se le mal e a lectura que fago non é segura ou é a que considero máis probable, poño un interrogante ó final da palabra (*eo?* 8.32, *Pecjum?* 11.5, *ad ipsa?* 88.12, *soo?* *certo?* 395.10-11) e unha nota para indicar que se le mal. Cando hai letras que non se len e as restantes son dúbidasas poño ... e un sinal de interrogación (*To...go?* 8.13). Ás veces só hai a posibilidade de reconstruír unha parte do texto, como en «fratrum [... trad]ita» 85.11,

«jn Auriensis se[de Martinus, episcopus;] Martinus» 8.27-28. Tamén poño ... nos textos do séc. XVI que resumo cando elimino algunhas palabras no medio do texto que transcribo literalmente entre aspas.

En moitas ocasións, aínda que non sempre, deixo o texto errado sen facer ningunha corrección. Nestes casos, cando considero que se pode prestar a falsa interpretación e que o lector pode pensar que foi un erro de lectura meu ou un erro de impresión, poño (*sic*) entre parénteses: *custome (sic)* 244.6, *d'ardade (sic)* 651.11, *d'ouytubrio (sic)* 1180.1, *heradades (sic)* 1547.10, *mostrase (sic)*, *Odclo (sic)* 21.64, *porl (sic)* 1791.24 (por *prol*), *Pouoyros (sic)* 1184.32, *rebçebesemos (sic)* 1753.63, *sejundo (sic)* 1660.3, *sinylado (sic)* 669.21, *sipinorade (sic)* 1640.33, etc.

Nos textos latinos pode aparecer ocasionalmente unha vogal repetida sen valor fonético que conservo: *auuo* 86.4, *bayliuus* 237.26, *Euuangelia* 1340.13, *Gonsaluuuj* 481.9,14-15, *riuuolo* 54.6, *Seauura* 437.3, *vutilium* 605.9, etc. Tamén nos textos romances é frecuente esta repetición innecesaria, que se incrementa notablemente no século XV e afecta tanto a vogais orais coma a nasais. Témo-la repetición da vogal oral, por exemplo, en *aa* (prep. ou artigo) 286.7..., *aadeante* 672.2, *Aaffonso* 770.17, *beeber* 1627.18, *been* 715.10, 969.21, *díaa* 1840.23, *fíirme* 1030.22, *liiures* 1411.25, etc. e da vogal nasal en *Aluãao* 1565.10, *Asturiãao* 1809.52, *bõoa* 907.7,13,20, etc. ou cando primitivamente era vogal nasal, como en *alleo* 1462.27, *beeys* 859.65, 872.19, *booa* 599.10, *chaao* 1769.39, etc.

Para a separación e a unión das palabras sigo en liñas xerais as normas actuais, sen facer ningunha indicación de como están escritas no manuscrito. É dicir, cando aparecen dúas palabras unidas, sepároas de acordo coas regras de separación modernas (*áauer* > *a auer*, *dauila* > *da uila*, *quea* > *que a*, etc.), e cando unha palabra aparece separada no manuscrito, coma se fosen dúas ou tres, transcriboa xunta, como en *aa foramos uolo* > *aaforámosuolo* 1258.5, *en aleastes* > *enaleastes* 782.29, *en alleey* > *enalleey* 782.15,26, *per ffeita* > *perffeita* 1202.6, *don eyo* > *Doneyo* 212.2, *aa tal* > *aatal* 1234.15, etc. Cando se trata de nomes de persoa seguidos do apelido pode darse unha falsa separación dos dous elementos. Sempre que isto ocorre, corrijo esta anomalía e poño nas notas como está escrito: *aldonça fonso* > *Aldonç'Afonso* 1786.8, 1793.21, *cataliña fonso* > *Cataliñ'Afonso* 1703.14, *johane anes* > *Johán Eanes* 905.15-16, *meende anes* > *Meend'Eanes* 1165.33, *pedre anes* > *Pedr'Eanes* 270.1-2, 814.31, *sanche anes* > *Sanch'Eanes* 295.64-65, etc. Nos adverbios en *mente* escribo sempre xuntos os dous elementos, como en *antigoamente* 1674.12, *benjgnamente* 1275.10, etc., e igual fago con *comoquer* 741.21, *dondequer que* 1382.8, *ondequer que* 546.10, *duquer que* 1257.103, *huquer* 1122.24, *jamays* 508.9, *quenquer* 515.25, *quequer* 581.70, *perante* 278.2, *tambén* 822.48, *atanbén* 607.4, *assuso* 469.5 e variantes, *desuso* 225.12-13, ou cos apelidos *Beneuiuas* 810.66, *Queuiuas* 698.3, 919.27, 1222.10, etc.

Nos textos en galego deixo unidas as formas verbais rematadas en *n*, as preposicións *con*, *en*, o relativo *quen*, o adverbio *non*, a conxunción *nen* ou outras formas acabadas en *n* seguidas do artigo ou pronome *lo*, *la*: *ateenla* 1486.9, *atroela* 821.42, *conlos* 799.48, *nonla* 161.12, 261.12, etc. Igual fago cando xa se deu a asimilación do *l ó n*: *ataenna* 519.10, *atoenna* 671.11, *partíronnos* 672.11, *vendéronnos* 774.4,5, *conna* 395.6,7, 621.14,17, *conno* 391.2, *enna* 411.3, *enno* 216.1, *quenna* 786.21, *quennos* 339.26, *nonna* 795.64, 814.46, *nonno* 573.14, 701.8, *nenna* 828.37, *nenno* 1567.32, etc. Cando apare-

ce nestas combinacións a simplificación da xeminada, deixo a unión no caso do verbo + pronome enclítico ou das preposicións *ateen*, *en* + artigo, como en *teérena* 566.5, *ateena* 363.9, *ateeno rrío* 607.8, *ena* 222.4, 249.13, *enas* 413.53, *eno* 205.9, *enos* 222.3, etc. En cambio separo outras formas, como en *atanbén a* 1001.12, *ben a* 340.26, *ben o* 1257.65, *con a* 365.33, *con as* 255.4, *con o* 233.4, *nen a* 1170.36,38, *nen o* 573.12, *non a* 768.56, *non o* 573.12, *quen a* 357.17, *quen os* 948.27, *fiquen as* 1313.21, etc.

Cando hai unha forma verbal ou outra palabra rematada en *s* ou en *r* seguida do pronome ou artigo *lo*, *la* tamén deixo xuntos os dous elementos en tódalas combinacións posibles. Nunhas aínda non se produciu a asimilación do *s* ou do *r* ó *l*: *aforámosvosla* 1667.16, *ámbaslas* 256.26, *ateesla* 543.12, *dámosla* 820.19, *desla* 264.3, *noslo* 1135.12, 1512.39, *obrigámoslos* 1431.53, *perla* 246.17, *porla* 249.8, *tódaslas* 236.4, *tódoslos* 229.2, *traslas* 552.6,15,91, *vosla* 1657.34, *yras* 1703.21, etc. Noutras xa se produciu a asimilación e aparece a consoante xeminada *ll*: *ánballas* 365.11, *ántrellas* 829.6, *apullo* 497.7, *aveullo* 1470.29, *collérdello* 1053.36, *déitouollo* 572.4, *della* 363.9, *éntrella* 648.16, *llella* 992.15, *pella* 338.15, *pollo* 289.3, *sóbrella* 1339.20, *tódollos* 339.15, *trallas* 552.33, *volla* 1576.12, etc. Unha terceira posibilidade é que se produza a asimilación e ó mesmo tempo se conserve a consoante *r* ou *s*: *lexárnosllo* 1188.25, *mandámosllas* 1415.53, *nosllo* 1402.207, *perlla* 552.9,16,52, *perllo* 413.8,32, *porlla* 559.9, *porllo* 1373.32, *tódasllas* 413.135, *tódosllos* 413.46,53-54, *uoslla* 1364.18, *vosllo* 1530.31, etc. A cuarta posibilidade é que apareza xa a redución de *ll* a *l* como na lingua moderna: *ámbalas* 233.16, *ateelo rrío* 791.8, *auédelo* 1398.39, *dámolo* 316.58, *delo* 356.44, *éntrela* 257.3, *llelo* 594.15, *nolo* 489.20, *págollelo* 878.48, *pelo* 216.6, *polo* 210.3, *sóbrelo* 387.3, *tódo-lo* 303.14, *tralo* 356.17,34, *volo* 1488.30, etc. Inclusive en *quáelas* 1510.49.

Así mesmo tódolos outros pronomes enclíticos van sempre unidos directamente ó verbo sen introducir ningún sinal de separación, como en *afórovos* 1824.12, *dámoslle* 210.4, *deffendervos* 1277.17-18, *láuraas* 1311.12, *querelóuxeme* 1471.38, etc., e nas formas do futuro que levan o pronome intercalado, uno o pronome á forma do infinitivo, como en *darnos edes* 1574.20, *farnos edes* 1701.27-28, *fasernos edes* 1671.23-24, 1672.23, *probe-lo hedes* 1843.23, *teerlo edes* 1773.35, etc.

Na maior parte dos topónimos separo os dous elementos, como en *Agro Boo* 1307.25, *Ambas Mestas* 1.26-27, *Cas Diego* 736.10, *Çela Nova* 1521.8-9, *Cima de Uilla* 108.18,29, *Entre Anbas Aguas* 776.6, *Eyra Vella* 1349.9, *Lama Maa* 808.27, *Monte Rrei* 1750.10, *Val Boa* 720.39-40, *Vila Nova* 1868.19, etc., pero hai casos nos que non fago unha separación porque forman xa un todo, como en *Alenparte* 895.2,29, *Ardemouros* 1027.12, *Balderey* 237.14 e *Baldrei* 666.6, *Ffocuberta* 542.10, *Foramontaaos* 1788.14, *Marru-uo* 619.22, *Rreuordochão* 547.26, *Trasmonte* 266.27..., etc.

Moi frecuentemente a preposición *de* elide o *e* ó ir seguida de palabras que comezan por vogal e naqueles casos que hoxe se escriben xuntos os dous elementos non poño apóstrofo, como en *daquel*, *daquela*, *daquelo*, *das*, *del*, *dela*, *desta*, *deste*, *desto*, *do*, *doutra*, *dou-tre*, *doutro*, etc. Póño só cando hoxe non se fai a elisión na lingua escrita, como en *d'Abelleira* 426.11, *d'abril* 245.1, *d'Afonso* 1422.2, *d'agora* 1165.22, *a' aquí* 1135.17, *dézem'a Deus* 602.8,19, *est'é* 289.46, *eu dill'o praço* 491.31, *por su'alma* 477.6, *cad'ano* 753.12, *de oyt'en* 1044.15, *m'el* 566.17, *ond'el* 590.21, *perant'eles* 741.18, *porqu'el* 1869.26, *tod'esto* 1247.48, *tod'ome* 288.8, etc.

Cando se fan edicións de textos medievais, pódense adoptar distintos criterios, que van desde a simple edición paleográfica ata a edición con modernización da lingua. Na miña edición de Montederramo adopto un criterio intermedio, porque a miña idea é presentar un texto o máis próximo posible ó que aparece nos manuscritos e que ó mesmo tempo se poida manexar con relativa facilidade. Por iso, tanto nos textos latinos coma nos romances, manteño ó máximo a lectura dos manuscritos, sen adulterar nunca as características lingüísticas, pero resolvendo sempre as abreviaturas e eliminando algunhas particularidades dos manuscritos medievais. Ó non se tratar dunha edición paleográfica, non poño sinais de comezo ou de final de texto nin caldeiróns nin outras marcas. Tampouco poño punto antes e despois de cada numeral, como era costume nos documentos medievais e fan algúns editores modernos. Todos estes números que aparecen nas datas ou en referencias a cantidades de diñeiro ou medidas póñoos sempre en maiúscula. Por outra banda, non distingo entre as distintas formas que poden adoptar-las letras, pois algunhas poden chegar a ter dúas ou tres formas diferentes para as minúsculas e dúas para as maiúsculas.

Tampouco conservo o uso das maiúsculas e das minúsculas tal como aparecen nos manuscritos. Para iso sigo a norma moderna e poño con maiúscula a primeira letra dos nomes propios e con minúscula a das outras palabras. Por outra parte a puntuación fágoa á moderna e non conservo a medieval. Ademais, nos documentos escritos en romance poño acento gráfico nas palabras, tal como se fai hoxe en galego, para evitar falsas interpretacións. Só nos casos de dúbida deixo a forma sen acentuación, como en *avidades* 1027.9,10,13,22, *ouuessemos* 546.10, *veessedes* 822.19, etc., porque nesta época podería te-lo acento na penúltima sílaba ou xa na antepenúltima. En contra disto, nos textos latinos non poño acentos.

Nos documentos medievais temos toda clase de abreviaturas: por siglas, por suspensión, por contracción, por sinais propios e por letras sobrescritas. Todas estas abreviaturas desenvólvoas segundo lles corresponda nas palabras latinas ou romances, sen facer ningunha indicación gráfica na maior parte dos casos. Hai autores que prefiren pór en itálico tódalas letras que se desenvolven, pero a min pareceume de pouca utilidade pór en itálico as letras desenvolvidas cando só hai unha única posibilidade de lectura, como é o caso do relativo ou conxunción *que* ou en palabras coma *pero*, *quando* ou no indefinido *outro*, pois lingüísticamente non ten ningunha importancia e non nos aporta nada a indicación da abreviatura con letra cursiva. O mesmo pensa o paleógrafo Nunes (1993: 499), para quen «os itálicos na resolución das abreviaturas» tórnanse «um peso inútil na grande maioría das edicións», ou Castro-Cepeda-Madureira-Castro, 1973, 424, en contra da opinión de Maia (1986: 29), para quen é «absolutamente imprescindible distinguir graficamente as letras orixinais das que resultaram do desdoblamento de abreviaturas», considerando «ser este um princípio do qual um editor de textos antigos que se destinam a estudos de carácter lingüístico não pode, sob qualquer pretexto, abdicar». Eu só transcribo as letras abreviadas en itálico cando pode haber máis dunha lectura ou en caso de dúbida. O desenvolvemento da abreviatura nestes casos depende das formas plenas que usa o escriba no mesmo documento ou noutros. No suposto de que o escriba presente variantes gráficas, desenvolvo segundo a forma utilizada con máis frecuencia no mesmo documento ou, no seu defecto, noutros textos saídos da súa man, sen tratar de establecer unha norma única.

En relación coas abreviaturas hai que dicir que non tódolos escribas as utilizan sempre co mesmo valor, pois algunhas poden ter dous valores diferentes e, ás veces, tres ou catro. É o caso da correspondente a *per*, que nalgúñas palabras corresponde a *par*, en textos latinos ou romances (*comparacionem* 192.5, *partidas* 943.24,31, *vn par de gallinas* 1768.22, etc.), noutras a *pre* (*enprestou* 436.11, *preço* 414.5, 460.9, *sempre* 229.8,14, etc.) e ocasionalmente a *pra* (*enpraçamos* 1770.19). É falso que esta abreviatura en textos romances corresponda á preposición *por*, como interpretan bastantes editores erroneamente, posto que a forma *per* ten plena vixencia en toda a época medieval e nos textos romances alternan as formas *per* e *por*, que se unen á segunda forma do artigo dando lugar a *perlo* 244.10..., *porlo* 429.16..., despois ás formas con asimilación *pello* 484.9... e *pollo* 289.3... e finalmente ós modernos *pelo* 197.5,6... (hoxe a forma do portugués) e *polo* 210.3(2)... (hoxe a forma do galego), variantes que alternan nos documentos con *perlo* 413.8,32..., *porllo* 365.4... e os seus plurais.

Esta abreviatura ofrece dúbidas na preposición *para*. Eu resólvoa na maior parte dos casos como *para*, mais tamén podería ter optado polas lecturas *pera*, *perá* ou *pará*, posto que a forma primitiva foi *perá* (< PER AD) e non sabemos cando se pasou para a pronuncia moderna, que alterna popularmente con *pra*. A verdade é que dubidei entre a lectura *para* ou *pera* e, aínda que me decidín pola primeira, posiblemente debería ter escollido *pera*, forma que aparece escrita así ocasionalmente. Nos documentos en que aparece *pera* sen abreviar (253.3, 278.4,19 ... 1798.7, 1799.7), obviamente leo tamén *pera* os restantes casos en que aparece a abreviatura. Tamén no caso da conxunción *pero* poderíamos optar pola pronuncia *peró* (< PER HOC), que é a primitiva e que deu lugar a forma popular moderna *pro*.

Seguindo coa abreviatura de *per*, en moitas ocasións os escribas úsana seguida de *a*, *e*, *i*, *o*, coma se correspondese a *pera*, *pere*, *peri* ou *pero*, cando realmente corresponde só a *pr* (*conpra* 434.17, *prazer* 536.19, *predicti* 710.19, *prelado* 278.13,14,14-15, *conprian* 941.31, *prometemos* 812.22, etc.) ou a *p...r* (*parte* 902.6,16, *persoa* 1517.23, etc.). Este uso indebido afecta a moitas outras abreviaturas, como poden se-la de *gra* co valor de *gr* (*Granja* 1733.36), a de *bra* co valor de *bran* (*brancos* 1188.33), e de *tra* co valor de *tran* (*monstrando* 1801.27), a de *fre* co valor de *fr* (*ffrej* 1356.4,92,106), a de *tri* co valor de *tr* (*trijgo* 685.11, *trijnta* 674.9, 680.6), etc. A abreviatura correspondente a *pri* pode aparecer co valor de *pre* (*preço* 1627.23-24, *presentes* 1754.35, *preytos* 1665.5), a de *pre* co valor de *pri*, *pro*, *prei* ou *per* (*primeira* 711.15, *primeyro* 1289.59, *prouerdes* 557.18, *próbyco* 456.22, *preito* 1750.12, *per* 521.11), a de *pro* co valor de *por* (*por* 1306.11, *Portella* 1306.21), a de *per* co valor de *pro* (*próbyco* 469.22) e así moitas máis. A casuística das abreviaturas é enorme e podemos atopar toda clase de variedades. Sempre que se produce unha desviación no uso normal delas, indícoo en nota para que o lector se decate desta circunstancia.

Dentro das abreviaturas hai un caso que me interesa resaltar porque deu lugar a conti-nuas lecturas erróneas por parte dos editores. Son o que podemos chamar grafías desaxustadas, é dicir, abreviaturas que corresponden ós documentos latinos e que se seguen utilizando en romance, pero xa cun valor diferente. Isto afecta a casos como *sco*, *sca*, *dca*, *dco*, *fca*, *fco*, etc. (en todos eles cun trazo sobre a abreviatura), que eu leo sempre como *santo*, *santa*, *dita*, *dito*, *feita*, *feito*, etc. e non como **sancto*, etc., pois o *c* non existe nos textos

romances, aínda que é certo que nalgunha ocasión pode aparecer-la forma plena con *c*. Tampouco no caso de *xpo* (con trazo) ou *x^o* leo **Christo*, senón *Cristo*, que é a forma romance, e igual fago con outras palabras como *Cristosende* 575.26, 586.3,12,24, *Cristóbõo* 1679.30, *Cristouuo* 298.20, *Cristóuum* 363.3 ou *Cristina* 303.25, que non teñen que levar ningún *h*.

Outros casos témolos con diversos apelidos romances. Cando están escritos por extenso presentan a forma propia, como poden ser *Eanes* e variantes, *Paez* (ou *Páez*, *Paes*, etc.), *Migéez* e variantes, *Vaásquez* e variantes, etc. Pero cando están abreviados estes apelidos aparecen cunhas abreviaturas desaxustadas que levaron sistematicamente a lecturas absurdas. Así, podemos ler nas edicións formas como *Iohanes*, *Iohanis*, etc., *Miguélez* ou *Miguéllez*, *Peláez* ou *Pelláez*, *Velásquez* e outras variantes, coma se se tratase de formas latinas ou castelás. Isto é totalmente falso e espero que coa miña edición desapareza esta falta interpretación. Así, para as abreviaturas *ihns*, *ioahs*, *ioh*, *johans* e moitas máis (todas con trazo) debemos ler sempre *Eanes* ou *Ianes* e indicar en nota como está escrito. De igual maneira hai que facer con *migl*, *migll*, *mll*, *migels*, *mglz*, *miglz* (todas con trazo) e outras variantes, que debemos ler, segundo as épocas, *Migéez*, *Migees*, *Migez*, *Migés*, ou con *plz*, *pllz*, *pls*, *pel* (todas con trazo), etc., que corresponden a *Páez*, *Páiz*, *Paes*, *Paas*, etc., segundo as épocas. Por outra banda abreviaturas como *vl*, *valz*, *vel*, *vlz*, *vls*, *vllz*, *vllqz*, etc. corresponden a *Vaásquez*, *Vázquez*, *Vaasques* ou *Vasques* segundo as épocas.

Esta interpretación tamén nos vale nos casos de *moeda*, *teega* e variantes ou *caendas* e variantes, que son as formas que aparecen cando están escritas por extenso (*mõeda* 363.10 ... 1805.43, *moeda* 298.8... 1851.43; *taega* 198.7, *teega* 492.10 ... 1852.17, *tega* 376.7 ... 1871.7; *téga* 1488.17, *teiga* 345.13, 547.17, *teigas* 318.3, 319.14, 323.5; *caendas* 950.28,29, 1077.14, *quaendas* 1415.21, *quaeendas* 1421.21-22), pero resulta falso ler *moneda*, *talega/talegas* ou *kalendas* cando están abreviadas e aparecen escritas *mon^a* (ou *mon* con sinal de abreviatura de *a*), *mn*, *mon* ou *mom* (as tres últimas cun trazo), *tl*, *tla*, *tlla*, *tllga*, *tlg*, *tls*, *tlls*, *tllas*, *tlgas*, *tllgas* (sempre con trazo), *kl*, *klas*, *kls* ou *kks* (todas con trazo). Nestes casos hai que ler *moeda* 411.10..., *teega* 504.10 ... 1581.13,14, *teegas* 399.9 ... 1581.13, *tegas* 413.119..., *caendas* 226.9 ... 1248.14, etc. e poñer en nota como está abreviado.

Outra particularidade importante que tratei de resolver na edición é o do valor dun trazo colocado sobre as vogais. Nos textos en romance, cando temos un trazo máis ou menos recto sobre unha vogal, a transcripción depende do valor que teña ese til e, polo tanto, non podemos adoptar unha solución unitaria. Isto débese a unha particularidade específica da lingua galega, e tamén da portuguesa, que os historiadores galegos non adoitan ter en conta por descoñecemento da lingua e por adoptaren as normas paleográficas procedentes de Castela. Tamén é certo que neste caso tampouco lles axudan moito os paleógrafos portugueses, que non sempre teñen as ideas moi claras respecto ó valor do til, pois hai algúns que interpretan como vogal nasal no feminino (*bõa*) e no interior de palabra (*mõeda*), pero consideran de maneira disparatada que corresponde a unha consoante na sílaba final (en lugar de *bõo* len absurdamente *boom* ou en lugar do correcto *homēes* un imaxinario *homeens*, etc.).

En Lorenzo (1975; 1985), seguindo a norma establecida por outros autores (por exemplo, Pensado, 1958), deixei sempre o til sobre as vogais, tanto se se trataba dunha vogal

nasal coma se era a abreviatura dunha consoante nasal, pero como esta práctica dá lugar a malas interpretacións e, de feito, moitos lingüistas, especialmente portugueses, interpretan erroneamente que desde un principio se pronunciaba unha vogal nasal en tódolos casos, tanto naqueles en que se producira a caída dun -n- intervocálico latino coma nos outros en que debemos ler vogal oral + consoante nasal (cf. Lorenzo, 1988), na presente edición decidín substituí-lo trazo por *n* ou *m* (segundo os casos) cando representa unha consoante. A escolla do *n* ou do *m* non sempre é doada e tiven para iso en conta a tendencia dos notarios e escribas a empregar *m* ou *n* ou cal destas grafías usa maioritariamente. Tanto en Galicia coma en Portugal coexisten nun principio tres posibilidades gráficas para representar unha consoante nasal en posición implosiva, que son *m*, *n* ou un trazo sobre a vogal, e depende dos escribas a preferencia por *m* ou por *n*. Nunes, 1969, 10a, considera que nos textos portugueses ata finais do séc. XIV a grafía *n* predomina en posición implosiva final ou interna e a grafía *m* en posición interna cando vai seguida de *p* ou *b*, que na primeira metade do XV en posición final de palabra pasa a ser único *m* e nas outras dúas posicións é case único *n* e que despois, a partir da segunda metade do XV e ata a metade do XVI *m* tamén vai sendo maioritario en posición interna. A partir da segunda metade do XVI imponse o sistema moderno no país veciño. No galego non é idéntico, pois non se segue a norma portuguesa, e a alternancia entre *n* e *m* en posición final existe en toda a época medieval, con maior tendencia para o uso de *n*, pero sen unha regra determinada e sempre dependendo da vontade dos escribas. Canto á miña decisión, poderase discutir se acertei ou non na elección de *m* ou *n*, pero é preferible escoller calquera das dúas consoantes a deixar un til que se interpreta falsamente como vogal nasal. En todo caso o trazo é unha abreviatura coma outra calquera e non hai ningunha razón para conservalo, por máis que Pensado (1962: 15), diga que «la tilde es un signo más de un sistema ortográfico que conviene respetar siempre y cuando sea posible». Quere isto dicir que, cando no manuscrito aparecen *bōo*, *bōa*, *hūu*, *irmāa*, *omēes*, etc. (co trazo máis ou menos longo), leo *bōo*, *bōa*, *hūu*, *irmāa*, *ómēes*, etc. e non **boo* ou **boon*, **boa*, **huun*, **irmaa*, **omeens*, etc. En cambio, cando o trazo está sobre *Cāba*, *çēto*, *tēpo*, *rrazō*, etc., leo *Canba*, *çento*, *tenpo*, *rrazón* ou *rrazom*, etc. e non **Cāba*, **çēto*, **tēpo*, **rrazō*, etc., para facer ver que o til representa unha consoante e non unha vogal nasal.

En Montederramo tódolos textos do século XII están escritos en latín e no XIII domina esta lingua ata mediados do século, pois o primeiro documento datado en galego é de 1255. Pero non quere isto dicir que o galego non apareza antes, pois nos textos latinos do XII e do XIII podemos atopar exemplos de formas romances referidas á toponimia, á antroponimia e ó léxico e xa nas últimas décadas do XII hai algunha frase en galego. A presenza do galego nestes textos latinos aumenta de maneira considerable a medida que nos metemos no XIII, cando a presión da lingua romance se fai cada vez maior e mesmo podemos ver numerosos documentos híbridos nos que os notarios mesturan as dúas linguas. Unha vez que se impón o galego como lingua escrita domina o seu uso en toda a Idade Media e en Montederramo os últimos nesta lingua son de 1510 e 1517. Hai que dicir que nas últimas décadas do XV vai penetrando o uso do castelán e prodúcese un fenómeno parecido ó que indiquei para o latín e o romance: aparecen numerosos documentos escritos en galego con castelanismos ou documentos escritos en castelán con galeguismos, chegando nalgún caso a documentos híbridos nos que non sabemos se o notario tentaba

escribir en castelán e non sabía ou se tentaba escribir en galego sen dominalo. Estes documentos con máis ou menos castelán ou galego continúan no XVI, pero xa os últimos conservados están escritos en castelán, sempre con algunha palabra ou fórmulas estereotipadas en galego (cf. Lorenzo, 2004).

Na introdución tamén presento un estudo lingüístico no que analizo os trazos máis significativos. En textos que abarcan tantos séculos podemos achar innúmeros elementos que nos indican o cambio que foi experimentando a lingua en todo este tempo e tamén as diferenzas que se van agrandando cos textos escritos en Portugal, empezando pola propia grafía, pois en Montederramo, como en tódolos textos galegos, para a representación de /*ɲ*/ temos *ll* ou *l* e para /*ɲ*/ alternan *n*, *ñ* ou, ás veces, *nn*, fronte a *lh*, *nh* dos textos portugueses. Mesmo nalgúns do norte de Portugal ou de escribas portugueses podemos ver formas como *ffillho* 1279.3, *Jollha* 1311.1, con dobre representación, ou formas grafadas incorrectamente como *tódalhas* 1102.25, *tódolhos* 828.7,16, *ualher* 1102.5, *vilha* 828.2,4,25, 835.2, etc.

Como mostra da variedade lingüística e da evolución cara á lingua moderna porei uns cantos exemplos. Desde a terminación primitiva *-aes* (< *-ALES*) na dialectoloxía galega chegouse á formación dun ditongo (*-ais*) ou á asimilación do *e ó* a e contracción (*-ás*). En Montederramo podemos atopar *anaes* 419.11..., *anaas* 1284.159, 1684.29 e *anays* 916.22,23; *curraes* 1755.19... e *curraas* 1826.17,44, 1834.30; *leaes* 675.10..., *leaas* 1398.44, 1569.30, 1584.19, 1686.39, 1693.20 e *leás* 665.21, 693.13, 1327.16...; *rrayaas* 1811.15, *rraiás* 1748.23, 1756.16 e *rrayás* 1703.7, 1709.22, 1710.21,22, 1711.21,22, 1778.25,26, 1790.12, 1807.23, 1808.31, 1814.34-35, etc. Algo paralelo ocorre coas nasais, pois primitivamente tiñámo-las terminacións *-ões* (< *-ONES*), *-ães* (< *-ANES*), etc. A partir de aquí hai varias solucións: unha delas a asimilación do *e* á vogal anterior e despois desnasalización e contracción (*razões* > *razōos* > *razoos* > *razós*), outra a desnasalización e formación dun ditongo (*razões* > *razoes* > *razois*) e outra a asimilación do *e* á vogal anterior e contracción con conservación da nasalidade coma consoante implosiva (*razões* > *razōos* > *razóns*). Estas distintas opcións que hoxe teñen unha distribución dialectal clara xa están presentes nos nosos textos, como podemos ver en *quinões* 751.12,21..., *quinōoes* 1117.42, *quinoes* 265.10,13,14... e *quinōos* 1468.19, 1604.23, *condições* 734.29..., *condiçoes* 721.28..., *condiçõois* 1847.34, *condiçōos* 974.26..., *condiçōoes* 1279.26, *condiçõens* 1188.32, *condiçoos* 749.18..., *condiçós* 1531.7, 1671.38... e *condiçõons* 1833.36, *condiçoons* 1772.37..., *condiçóns* 888.31..., *orações* 1475.9, *oraçoens* 1122.49 e *oraçóns* 930.6, *Cidões* 814.19,45,60..., *Cidoes* 677.11-12 e *Cidojs* 21.98, *Queiçães* 475.2..., *Queiçaes* 475.2..., *Queyçãas* 1486.7,9..., *Queyçaas* 1389.8,28... e *Queyçás* 737.9,14; *pães* 643.13..., *pãaes* 1283.9, *paes* 485.7..., *pãas* 1430.16..., *paas* 1041.15, 1280.12, *pãens* 1069.16 e *paens* 1094.11, 1133.14, etc.

Outro cambio importante vémosto na evolución das sibilantes. O sistema primitivo de seis membros, con tres sonoras e tres xordas, non se mantén debido a varios procesos que se entrecruzan. Por unha banda prodúcese a desonorización das tres sonoras e por outro a desafricación das dúas africadas. É dicir, elimínase a oposición entre /*ʒ*/ (grafado *j* ou *g* ante *e*, *i*) e /*ʃ*/ (grafado *x*), entre /*dʒ*/ (grafado *z*) e /*tʃ*/ (grafado *ç* ou en posición final *z*) e entre /*ʒ*/ (grafado *z*) e /*ʃ*/ (grafado *s* en posición inicial de palabra, tras consoante ou final de sílaba ou palabra e *ss* en posición intervocálica). Ademais, polas desafricación de /*dʒ*/

e /ts/ aparece un novo son, que é un *s* predorsodental e desta maneira chega un momento en que só temos tres fonemas: un prepalatal fricativo xordo /ʃ/, un apicoalveolar fricativo xordo /s/ e un predorsodental fricativo xordo /s/. De aí a interferencia entre as grafías des- de os primeiros tempos porque resulta imposible manter un sistema gráfico que non corresponde á realidade fonética. Así, para o actual *fixen*, alén doutras formas, podemos atopar *ffig* 1135.17, *fiqe* 296.15, *figy* 277.9, *ffigy* 1160.27 e a forma desonorizada *fix* (307.71, 308.70, 890.79, 1187.57,80, 1218.44). Temos *ç* en lugar de *z* en *ffaçer* 581.47,55,73..., *ffaçermos* 1043.15, *ffeçemos* 581.55, *feçessedes* 514.58, *ffiq* 1117.62,63..., *rraçón* 876.6,8..., etc.; *s* en lugar de *ç* en *ssente et ssynquenta* 460.10, *Paasos* 856.13, etc.; *ç* ou *z* en lugar de *s*, *s* en lugar de *ç* e *ss* en lugar de *s* na mesma palabra, como en *Çessuras* 473.5, 715.5-6, *Seçuras* 483.4, *Ssesuras* 1108.10 e *Suzuras* 355.6, xunto á forma propia *Çesuras* 344.5...; *ç* ou *s* en lugar de *z* en *moaçino* 697.28, *moosino* 1055.13, *moosiños* 728.7, 762.31 ou en *diçenoue* 1044.1, *diçeseys* 1043.1, *deseseys* 845.12, *diçissiete* 982.1 ou *deseoyto* 1118.25, *sseçom* 1284.196 ou *sasom* 827.3 ‘sazón’; *ç* ou *s* en lugar de *ss* en *posições* 827.64-65,94..., *possyções* 1271.33, *posisões* 1163.52 ou *possisões* 594.28... (por *possissões* 520.7..., *possissoes* 520.25-26...) ou en *rraçoes* 775.27, 1043.22, *rrasões* 538.17..., *rrasoes* 882.41... (por *rrazões* 1356.45,54,56,58...); *z* en lugar de *s* en *prezença* 332.3, *prezença* 669.1; *ss* en lugar de *s* e viceversa en *cas-sa* 733.18... (por *casa*), *coussa* 250.2.... (por *cousa*), *uossa* 228.4,7,10... (por *uosa* 215.5,7...), etc.

Todo o que acabo de escribir coído que dá unha imaxe aproximada do que tratei de facer cuns textos de grande importancia pola súa riqueza léxica e pola enorme información que nos fornecen sobre o estado da lingua e a súa evolución nun período de varios séculos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- CASTRO, Maria Helena Lopes de / Isabel Vilares Cepeda / Virgílio Madureira / Ivo J. de Castro, «Normas de transcrição para textos medievais portugueses», en *Boletim de Filologia* XXII (1964-1973), 1973, 417-425.
- LORENZO, Ramón, *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario. Vol. I, Orense, Instituto de Estudios Orensanos «Padre Feijoo», 1975.
- , *Crónica Troiana*, A Coruña, Fundación Barrié de la Maza-Real Academia Galega, 1985.
- , «Consideracións sobre as vocais nasais e o ditongo -ão en portugués», en Dieter Kremer (ed.), *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85.º aniversário*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1988, 289-326.
- , Emerxencia e decadencia do galego escrito (séculos XIII-XVI), en *A lingua galega. Historia e actualidade. Actas do I Congreso Internacional*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega – Instituto da Lingua Galega, vol. III, 2004, 27-153.
- MAIA, Clarinda de Azevedo, *História do Galego-Português. Estado linguístico da Galiza*

e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI (Com referência à situação do galego moderno), Coimbra, Instituto Nacional de Investigação Científica, 1986.

NUNES, Eduardo Borges, *Álbum de paleografia portuguesa*. Vol. I, Lisboa, Instituto de Alta Cultura, Centro de Estudos Históricos anexo á Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 1969.

—, «Há ler e ler», *Brotéria* nº 136, 1993, 381-397, 495-516; nº 137, 1993, 66-86.

PENSADO, José L., *Fragmento de un «Livro de Tristán» galaico-portugués*, Santiago de Compostela, CSIC, Instituto P. Sarmiento de Estudios Gallegos [*CuEG*, Anejo XIV], 1962.